

CÓPII MANUSCRISE ALE „CAZANIEI“ LUI VARLAAM — 1643
ÎN NORD-VESTUL TRANSILVANIEI

DORU RADOSAV

Este indeobște cunoscut faptul că una din caracteristicile esențiale ale culturii românești transilvănene, din evul mediu, a fost racordarea ei organică la fenomenul cultural general românesc, astfel încît producția culturală, în cazul de față cea libră, se mișcă nemijlocit pe traiectoriile unui spațiu configurat de cele trei țări române.

Mediul cultural românesc transilvănean se alimentează în permanență cu producții librare moldovenești sau muntenesti, fiind totodată destinatarul actului cultural care reproduce și redimensionează o informație culturală primită în condițiile comandamentelor locale ale culturii — acest lucru pe lângă contribuțiile originale —, fapt ce demonstrează că schimbul de valori culturale nu înseamnă în primul rînd circulația cărții sau o simplă geografie a cărților, a titlurilor. Este vorba de latura fenomenală a informației culturale.

Ediția tipărită se reeditează, conform unor programe locale rezultate din necesități locale. Există, așadar, o amplă participare la *ediția de autor*, care în virtutea unui proces de socializare devine, în condițiile timpului respectiv, o *ediție de coautor*. Lectura se impune tiparului, iar măsura lecturii nu o dă, în cazul de față, tiparul, ci copia manuscrisă, care ne dezvăluie totodată gradul de accesibilitate formală, dar și virtuală al ediției tipărite. Se poate constata, așadar, că un fapt caracteristic pentru cultura română din sec. XVII—XVIII, este acela al „circuitului popular“¹, al cărții.

Cazania lui Varlaam, din 1643, are o largă răspîndire în nord-vestul Transilvaniei, atît în forma tipărită cît și manuscrisă².

Cele două manuscrise pe care le prezentăm în lucrarea de față, și care au circulat în nord-vestul Transilvaniei, întregesc nu numai numărul, dar și calitatea ediției lui Varlaam.

Primul manuscris³ a fost semnalat de Darius Pop⁴ ca „ucitelă neidentificată“, la Negreia lângă Baia Mare.

¹ A. I. Dușu, *Sinteză și originalitate în cultura română*, București, 1972, p. 84.

² Există peste 25 copii manuscrise semnalate pînă acum ale *Cazaniei* lui Varlaam în Transilvania, cf. Octavian Schiau, *Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval*, Cluj, 1978, p. 113—114; Vasile Netea, *Le diffusion de „La Cazanie“ de Varlaam en Transilvanie*, în „Revue Romaine d'Histoire“, X, 2, 1971, p. 376; Florian Dudaș, *Carte vechi românească în Bihor, Oradea*, 1977, p. 58 et sq.

³ Arhivele Muzeului județean Satu Mare, Nr. inv. 5796.

⁴ Darius Pop, *Mărturii strămoșești*, Satu Mare, 1938, p. 63. Manuscrisul intră în arhiva muzeului sătmărean la 1927, inventariat la poz. 2 în *Inventarul de obiecte ale Muzeului etnografic*, iar în 1932 este menționat în *Dosarul 3/E2*.

Al doilea manuscris, intrat de curînd în colecția Muzeului județean Satu Mare⁵, provine de la Bocicoel (Maramureș) conform însemnării copistului. Primul se poate data între 3/4 XVII—1/4 XVIII ante 1720, conform primei însemnări din manuscris, iar al doilea la 1692 (1700?) (sînt două datări conform însemnării copistului, care a trecut eronat 2 ani diferiți la capătul însemnării sale).

Autorul primului manuscris ar putea fi Todor Lupanu (?) după cum apare pe o însemnare⁶, iar manuscrisul a fost conceput în zona Gherlei. Al doilea aparține lui Vasile Moldoveanu „dascălul ot Bocicoel”⁷.

*

I. *Manuscrisul* 3/4 sec. XVII — 1/4 sec. XVIII. inv. 5796

<i>Dimensiuni :</i>	L — 28 × 18,5 B — 27,6 × 17,5
<i>Legătura :</i>	Originală, piele de culoare neagră aplicată pe coperti de lemn.
<i>Descriere :</i>	Fără foaie de titlu, numerotarea se face pînă la fila 154, cu cifre chirlice, are 368 file. Textul scris cu negru, inițialele și vinietae cu roșu.
f.1.r.	„Dumeneca fariseului”, cu inițială și vinieta
f.4.v.	„Dumeneca feciorului celu curvariu” „
f.11.v.	„Dumeneca lăsatului carnei” „ Pe antetul paginilor din acest capitol apare „Dumeneca lăsatului carnei” „
f.14.v.	„Dumeneca lăsatului brînzei” „ Pe antetul paginilor din acest capitol apare „Dumeneca lăsatului brînzei” „
f.18.r.	„Învățătura la Dumeneca întîiu a Sfîntului postu” „
f.23.v.	„Dumeneca a doa în postu”, cu inițială și vinieta
f.26.r.	„Dumeneca a treia săptămîni în postu” „
f.32.v.	„Dumeneca a patra în postu” „
f.34.v.	„Dumeneca a cincea în postu” „
f.38.r.	„Învățătura la Simbăta lui Lazaru” „
f.43.r.	„Dumeneca floriloru a șeasia în postu” „
f.44.r.	„Învățătura dintra ciastă sfîntă evanghelie pentru călătoria Domnului XC în Ierusalim” — fără inițială și vinieta.
f.49.v.	„Învățătura la joi mari”, cu inițială și vinieta
f.52.v.	„Dovada muncilor lui XC”, fără vinieta și inițială, scris cu roșu.
f.54.v.	„Învățătura la simbăta cea mare”, cu inițială și vinieta
f.65.r.	„Învățătura la dumeneca Tomei ce să chiamă dumeneca noai”
f.69.r.	„Dumeneca a treia după paști” „
f.72.v.	„Dumeneca a patra după paști” „
f.76.r.	„Dumeneca a cincea după paști” „
f.81.v.	„Dumeneca a șasea după paști” „ Antetitulul paginii este rescris cu alt tip de caractere.

⁵ Arhiva Muzeului județean Satu Mare, Nr. inv. 3395; a provenit din colecția prof. Ioan Berinde din Satu Mare.

⁶ Există o relativă diferență între grafia însemnării și cea a textului cărții, fapt ce determină o opinie ipotetică în ceea ce privește atribuirea manuscrisului lui Teodor Lupanu.

⁷ Cf. Titus Roșu, *Insemnări și inscripții bihorene*, vol. I, Beiuș, 1941, p. 17. Semnalează acest manuscris ca un „manuscris din Maramureș”, fără a-l identifica însă, și susține că Vasile Moldoveanu ar fi identic cu renumitul copist Vasile Sturze Moldoveanu, aspect care trebuie motivat, însă, sub semnul ipotezei.

- f.86.v. „La ziua cea slăvită cându sau înălțat di pre pământu”, cu inițială și vinieta
- Vinietele sînt diferite de cele dinainte iar inițialele sînt stilizate.
- f.98.r. „În cincidzeci de zile după paști”
- f.103.v. „La Dumenecca mare învățături pentru toți svinții”
- f.108.r. „Dumenecca a doua”
- f.112.r. „Dumenecca a treia”
- f.116.v. „Dumenecca a patra”
- f.121.v. „Dumenecca a cincia”
- f.126.v. „Dumenecca a șiasia”, cu inițială și vinieta
- f.130.v. „Dumenecca a șiaptia”
- f.134.r. „Dumenecca a opta”
- f.138.v. „Dumenecca a noa”
- f.144.v. „Dumenecca a zece”
- f.149.r. „Dumenecca a unsprăzece”
- f.155.r. „Dumenecca a doasprăzece”
- f.159.r. „Dumenecca a noasprăzece”
- f.164.r. „Dumenecca a patrasprăzece”
- f.170.r. „Dumenecca a cincesprăzece”
- f.175.r. „Dumenecca a șasesprăzece”
- f.179.v. „Dumenecca a șiaptiasprăzece”
- f.184.v. „Dumenecca a optăsprăzece”
- f.188.r. „Dumenecca a noasprăzece”
- f.195.r. „Dumenecca a doizece”
- f.198.r. „Dumenecca a doizecișina”
- f.202.v. „Dumenecca a doazecișidoa”
- f.208.r. — titlul este șters
- f.211.r. „Dumenecca a douizecișipatra”
- f.215.v. „Dumenecca a doizecișicinci”
- f.221.r. „Dumenecca a doizecișisease”
- f.225.v. „Dumenecca a doizeci și seapte”
- f.229.v. „Dumenecca a doizecișioptu”
- f.236.r. „Dumenecca a doizecișinoi”
- f.241.v. „Dumenecca a treiazeci”
- f.247.r. „Dumenecca a treizeci și una”
- f.251.r. „Dumenecca a treizeci și doi”
- f.255.v.

Sfîrșitul părții I urmînd în continuare textului, însemnarea motivă a copistului: „Laudă ție doamne cu înțerii (îngerii, n.n) dau, cîndu svrășimul aceasta dumeneccelor trei părți sîntu întra aciasti carte unul dumnezeu în trei fețe svânta troiși noastră, dumeneccile cu a triodului, sârbători, lunile cu a praznicelor învățături. Primește doamne, ca de la unu păcătosu, să slujesc ție în ciastî lume pînă voi fi sănătos, să fie de purure cinstit și laudat numele tău, iară eu dela inimî te mărturisc cu *condeiul* (subl.n.) mieu”.

NOTĂ:

Începe partea a doua a manuscrisului — *minciul*.

- f.256.r. „Luna septembrie întăia zi”, cu inițiale și vinieta
- f.259.v. „Luna septembrie în optu zile”
- f.263.r. „Luna septembrie în patrusprăzece zile”
- f.266.r. „Luna octombrie în patrusprăzece zile”
- f.270.r. „Luna octombrie în doizeci și șease de zile”
- f.274.r. „Luna noembrie în optu zile”
- f.278.v. „Luna noembrie în doizeci și una de zile”, fără inițială și vinieta
- f.281.r. „Luna decembrie în șease zile”
- f.289.r. „Luna decembrie în doizeci și cinci de zile”
- f.295.v. „Luna ghenari întăia zi”, cu inițiale și vinieta
- f.300.r. „Luna ghenari în șease zile”
- f.305.v. „Luna februarî în doai zile”
- f.309.r. albă

- f.312.v. „Măcenia svintului și marelui mucenic Teodor” „
 f.322.r. „Luna lui martia în doizeci și cinci de zile” „
 f.325.v. „Măcenia svintului marelui mucenic Gheorghie” „
 f.333.v. „Măcenia svintului și slăvitului marelui măcenic Ioan novi dela Suciavi
 Pe antetul unor pagini apare „Ioan cel nou din Suceavi” „
 f.340.r. „Luna iunie în doai zeci și patru” „
 f.344.r. „Luna iunie în doai zeci și noaf de zile” „
 f.349.v. „Luna avgust în șease zile” „
 Antetitul paginilor are două variante de la f. 349—352 „La schimbare
 la față a Domnului XC” de la fila 353 „Preobrajnia gdnia I.C.”
 f.355.r. „Luna avgust în cinsprăzece zile”, cu inițială și viniete Antetitul pagi-
 nilor are două variante:
 f.356. „Adormirea priacistii”
 f. 357. „Uspenia preacistii”
 f.361.r. „Luna avgust 29 zile”
 f.366. Sfirșitul și versurile: „Valuri multe ...”
 f.367. Epilogul din Cazania — 1643 și „Capetele ce sîntu întraciastî carte”

Insemnări :

- C.1. a) Acias(tă) carte ucetelma; o lăsatu horgoșu Gligorie diacu la horgoșu
 Costanu diacu și Mar(cu) fecioru lui Costanu, anul 1720”
 b) o listă de socoteli pentru bani bisericești
 „Pentru bani bisericești dinu bliduțu au datu la Taanasie unu
 gloțu(groși) la Lazaru graife: 40, (în cifre chirilice n.n.) la Laza gloși-
 fe(groși): 12 (în cifre chirilice) la Todoru: 16”.
- f.58.r. — pe marginea verticală a paginii:
 „Această carte anume ucetelnă amu scris eu Todoru Lupanu dascalu”
 — pe marginea orizontală de jos:
 „Această carte alui horgoșu Gezi și Gligorie Ionu și Ionu Negri”.
- f.69.v. — pe marginea orizontală de jos a paginii, lipită cu hirtie pe care apare
 următoarea însemnare, parțial vizibilă:
 „...fi-1763 în mare cutre ... (entremur n.n.) ... pe pămîntu-
 lui ...”
- f.256.r. — f.265.r. însemnare pe marginea orizontală de jos a filelor: „Anul
 Domnului 1721. Această carte anume ucitelni este anume a lui Vereș Toa-
 der din Cășciu dată de socru său Pinte de Molom meșter de la morile
 Gherli îi dată ginere său lui Vereș Toader din Cășciu zestre și pomană
 să-i fie și lui cinc ar fi dintrînsul, nime să naibă treabă sprc dînsa fără
 Vereș Toader din Cășciu și feciorului și cine ar fi dintrînsul. De aciastă
 scriem zăpis să știe cu adevărat scrisam în Cășciu, io protopop Ștefan în
 anul lu-am scris mai sus”.
- f.273.v. Listă de socoteli pentru bani bisericești:
 „O datu la Dămianu Irode și la horgoșu Gavriila zloți buni ... 3 (în
 cifră chirilică, n.n.) O datu notarășu apoi, Toma iară ... 3 (cifră chiri-
 lică), apoi o datu pîntu (pentru n.n.) Irode unu zloțu bunu în cheltuieală
 (c în grafie de t chirilic n.n.) și Ștefanu lu Mateiu(t în grafie de d chirilic)
 o merțe de mălaiu și Bumbu o giunătate și Firona grațe (creițar n.n.)
 buni. ... 10(în cifre chirilică), Todora groșițe (groși n.n.) ... 5 (în
 cifră chirilică n.n.)”.
- f.308.v. (f.308.v. și f.309.r. sînt file inițial nescrise). Grafia este sinonimă cu
 însemnarea de la f. 273.v.

„Versu lui Adam și a Evi

Veniți toți cei dinu
 Adamu și cu fii lui Adamu.
 Avramu, să cîntămu versuri
 De jele, pentru alui Adamu
 Greșelele și pi(n)tru alui
 Izgonire jalnica dinu raiu
 Gonire ce îndatu cumu au

Greșitau d(o)mnului dinu raiu
 Lau gonitu și în puarta raiului
 Pusă o pară de focu nesti(n)să,
 Adamu văzîndusă pre sine lipsi
 Tu dintra-tita bine stîndu
 În porta raiului căutîndu
 Spre zldirea lui începu cu amaru

Amaru a plînge și cătră Eăva
A zice o Eăvă cumu te ascultăiu
Sf(î)nta poruncă o clăcaiu(călcăiu n.n.)

O amaru Eăvă cîmu făcuși de
Sf(î)ntulu raiu mă lipsiși
Vai mie o raiu pre dulce”

- Listă de socoteli pentru bani bisericești:
C.2 „Pentru bani besearcești din blidutu, o dusu Tanasie unu glțu apoi
o dusu Lazaru gloți ... apoi o dusu Lazaru gloțu apoi o dusu ...
apoi cînd a fost popa ..., iar mai jos:
„În anul 1847 amu datu la socru 17 zgloți și 2 husăși”

II. Manuscrisul de la Bocicoel de la 1692 (1700 !) inv. 3395 a

Dimensiuni :

$$L = 32 \times 20,5$$

$$B = 31 \times 18$$

Legătura :

piele de culoare naturală, decorată cu motive florale și geometrice prin imprimare seacă, în centrul copertei este reprezentată prin aceeași tehnică scena răstîgnirii lui Christos. Coperțile sînt din lemn. Se păstrează o cheotoare metalică.

Descrierea :

Fără foaie de titlu. Numerotarea se face pe fiecare pagină cu cifre chirilice de la 1 la 252; de la pag. 257 pînă la 279 nu există numerotare. Textul este scris cu cerneală roșie și neagră

- ilustrație : „sf. Luca evanghelistul”
— p.1. ilustrată: Biserică reprezentînd „Sfîntul Ierusalim”
„În sînta și marea Duminecă a Paștelor”, cu inițială și viniete
— p.9. „Duminecă după Paști”
— p.16. „Duminecă a treia săptămînă după Paști”, fără viniete
— p.25. „Duminecă a patra săptămînă după paști”, cu inițială și viniete
— p.33. „Duminecă a cincea săptămînă după Paști”
— p.39. „Duminecă a șasia săptămînă după Paști”
— p.44. „Gloi(joi) a șasia săptămînă”
— p.46. „Duminecă a șaptea săptămînă după Paști”
— p.56. „Duminecă în zîoa de Rusalii”
— p.62. „Duminecă înțîia săptămînă după Rusalii”
— p.68. „Duminecă a doua după Rusalii”
— p.73. „Duminecă a treia după Rusalii”
— p.79. „Duminecă a patra săptămînă după Rusalii”, fără viniete
— p.84. necrisă
— p.85. „Duminecă a cincea după Rusalii”, fără viniete
— p.89. „Duminecă a șasea săptămînă după Rusalii”
— p.90. „Duminecă a șaptea după Rusalii”
— p.91. „Duminecă a opta săptămînă după Rusalii”
— p.92. „Duminecă a noua (în cifră chirilică) săptămînă după Rusalii”
— p.93. „Duminecă a zecea săptămînă după Rusalii”
— p.94. „Duminecă unsprezece după Rusalii”
— p.96. „Duminecă a douăsprezece (în cifră chirilică) după Rusalii”
— p.97. „Duminecă a treisprezecea săptămînă după Rus(alii)” (în cifră chirilică)
— p.98. „Duminecă a patrusprezecea după Rusalii”
— p.100. „Duminecă a cincisprezecea săptămînă după Rusalii”
— p.101. „Duminecă a șasesprezece după Rusalii”
— p.102. „Duminecă a șaptesprezece după Rusalii”
— p.103. „Duminecă a optusprezece după Rusalii”
— p.104. „Dumine(că) a nouăsprezece (în cifră chirilică) săptămînii după Rusalii”
— p.106. „Duminecă a douăzecea (în cifră chirilică) de săptămîni după Rusalii”
— p.107. „Duminecă a douăzeci și una (în cifră chirilică) de săptămîni după Rusalii”

- p.108. „Duminică a douăzeci și două (în cifră chirilică) de săptămîni după Rusalii”
- p.109. „Duminică a douăzeci și treia (în cifră chirilică) de săptămîni după Rusalii”
- p.110. „Duminică a douăzeci și patru (în cifră chirilică) de săptămîni după Rusalii”
- p.111. „Duminică a douăzeci și cinci (în cifră chirilică) după Rusalii”
- p.112. „Duminică a douăzeci și șase (în cifră chirilică) de săptămîni după Rusalii”
- p. 113. „Duminică a douăzeci și șapte (în cifră chirilică) de săptămîni după Rusalii”
- p.114. „Duminică a douăzeci și opta (în cifră chirilică) de săptămîni (în cifră chirilică) după Rusalii”
- p.115. „Duminică a douăzeci și nouă (în cifră chirilică) de săptămîni după Rusalii”
- p.116. „Duminică a treizeci (în cifră chirilică) de săptămîni după Rusalii”
- p.123. „Duminică a treizeci și două (în cifră chirilică) de săptămîni după Rusalii”
- p.127. „Duminică a treizeci și treia (în cifră chirilică) după Rusalii”, cu vinieta și majuscule.
- p.133. „Duminică a treizeci și patru (în cifră chirilică), cu vinieta și inițiale
- p.141. „Duminică a treizeci și cinci după Rusalii”, cu vinieta și inițială
- p.145. Ilustrații pe marginea orizontală de jos a paginii reprezentînd doi îngeri.
- p.146. „Duminica lăsatăi sec(uiu): De brînză”, cu vinieta și inițială
- p.147. „Simbîta dîntîia”
- p.188. „Duminica dîntîi a marelui postu”
- p.149. „Duminica a doua a marelui postu”
- p.150. „Duminica a treia a marelui postu”
- p.151. „Duminică a patra a marelui post”
- p.152. „Duminică a cincea a marelui post”
- p.154. „Duminica Florilor”, cu vinieta și majuscule
- p.161. Ilustrația „Sufletele dreptilor sînt în mîna lui Dumnezeu” reprezentată prin 2 personaje care flanchează o biserică nescrisă
- p.162. Ilustrație reprezentînd pe Isus pantocrator
- p.163. Începe partea a doua a manuscrisului, intitulată
„Cu Dumnezeu începutul Miniologiei, adică Sinaxarului Lunilor”
- p.168. „Luna Septe(m)rie”
- p.171. „Nașterea Prea Sfintei Stăpănei noastre Născătoare de Dumnezeu” cu vinieta și inițiale
- p.171. „Înălțarea Cinstitei și Făcătoarei de viață, Crucii” (sărbătoarea sfintei Cruci) cu vinieta și inițială
- p.177. „Pristăvirea Sfîntului Slăvitului apostol și Evanghelistul Ioan Teologul”
- p.180. „Luna lui Octombrie”, cu majuscule
- p.189. „Luna lui Noiembrie”, cu majuscule, cu vinieta și inițiale
- p.195. „Ducerea în biserică a prea sfintei stăpănei noastre: Născătoarei de Dumnezeu și pururea fecioarea Maria”
- p.200. „Luna lui Dichembrie”
- p.202. „Sfîntul Părintele nostru arhiepiscopul și făcătorul de minuni Nicolae”
- p.209. „Cea după trup: Nașterea Domnului și Dumnezeului nostru IC.XC.”
- p.213. „Luna lui Ghennarie”
- p.217. „Sf(î)nte lui Dumnezeu areatare a Domnului Dumnezeului și Măntuitorului nostru IC.XC.”
- p.223. „Luna lui februarie” fără vinieta cu inițială
- p.227. „Luna lui martie”
- p.228. „Bunavestire a . . .” cu vinieta și inițială
- p.229. „Luna lui aprilie”

— p.230.	„Sfintul slăvitul marele mucenic Gheorghie”	„
— p.231.	„Luna lui mai”	„
— p.233.	„Luna lui iunie”	„
— p.239.	„Luna lui iulie”	„
— p.243.	„Luna lui avgust”	„
— p.247.	„Apostolii pentu toți în toate zilele”	„
— p.264.	Ilustrație „Sfintul Ioan Bogoslovul Evgangelistul”	„

Insemnări :

p.264. însemnarea copistului „Și am scris eu robul lui Dumnezeu, și mult păcătosul întru toate: popa Vasile Moldoveanu! Dască!ul ot Bocicoel, dela zidire văleat 7200, de la XC.1700”

Există o diferență în datarea făcută de copist 1692 (de la zidirea lumii) și 1700 (de la Isus Christos).

Cele două exemplare manuscrise îmbogățesc patrimoniul de carte veche românească din nord-vestul Transilvaniei. Manuscrisul inv. 5796, provine din zona Gherlei, dar a circulat în nord-vestul Transilvaniei justificând o traiectorie deja cunoscută, pentru că au fost și alte exemple de acest gen⁸, de mișcare a cărților dinspre centrul spre nordul Transilvaniei.

Din punct de vedere lingvistic, primul manuscris este foarte apropiat de modelul tipărit, al doilea însă se deosebește mai mult de model utilizând o limbă degajată de particularitățile subdialectale. Putem menționa câteva particularități fonetice ale primului manuscris: ä>i, ou>u, î>ă, e>i.

Insemnările pe marginea manuscriselor aduc informații documentare deosebit de utile, iar însemnarea motivă a copistului primului manuscris poate constitui un punct de referință în evoluția unei anume *conștiințe de coautor* în cadrul mai larg al culturii librare de la sfârșitul sec. XVII și începutul sec. al XVIII-lea.

MANUSCRIPT COPIES OF VARLAAM'S „CAZANIA“ — 1643 IN THE
NORTH-WEST OF TRANSILVANIA

(S u m m a r y)

In the 17 th and 18 th centuries, the Romanian cultural phenomenon has a fundamental trait, that is to say, the diffusion of the printed books from Wallachia and Moldavia to Transylvania. The printed book had been multiplied under the form of manuscript copies, therefore the *author's edition* became a *coauthor edition*. The two manuscript copies of Varlaam's *Cazania*: the first one dating from the end of the 17 th century and the beginning of the 18 th century, and the second dating from about 1700— demonstrates the diffusion of these manuscript copies in the North-West of Transylvania speaking at the same time of the Romanian cultural unity in the three Romanian countries.

⁸ Cf. Darius Pop, *op. cit.*, p. 148, Un *Triodon* din 1682 ajunge de la Cluj-Mănăstur la Satu Mare; un *Ștrastnic* de la 1753 ajunge de la Mănăstirea Geoagiului la Lipău (jud. Satu Mare); o *Evanghelie* din 1695, de la Galda de Jos la Tur (Țara Oașului); un *Liturghier slavon* din 1691 de la Caian la Bixad (Țara Oașului) etc.